

VLIK'as, LDT ir Tarptautinių santykių instituto kūrimo donatorystė

Dr. Juozas Banionis

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Didžioji g. 17, LT-01128 Vilnius
El. p. juozas.banionis@genocid.lt

Anotacija. Prieš trisdešimt metų, 1992-aisiais, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK) paskelbė nutraukęs veiklą. Tuo buvo paliudyta, kad ši Vakaruose veikusi lietuvių organizacija savo pagrindinį tikslą – išlaisvinti Lietuvą, pasiekė. Jos pradžia – 1943 m. nacių okupuotame krašte, kai pradėjo reikšti nepriklausomos valstybės atkūrimo idėją. Po metų organizacija, iš antinacinės virtusi jau antisovietine, atnaujino veiklą Vakarų Europoje, o dar po dešimtmečio persikėlė už Atlanto ir jai ilgam atiteko Tėvynės laisvinimo našta. Pildydamas pažadus pradžioje VLIK'as siekė sudaryti Lietuvos vyriausybę išeivijoje, po to susitaikė su politinio veiksnio statusu ir tapo Lietuvos laisvinimo lyderiu Vakaruose. Tuo pačiu organizacija klojo ideologinius pamatus lietuvių išeivijai, brėžė Lietuvos ateities perspektyvą. Baigdamas savo misiją, VLIK'as tapo reikšmingu donatoriumi įkuriant Tarptautinių santykių institutą Vilniuje. Publikacijoje supažindinama su pastarąjį faktą bylojančiu dokumentu – VU ir VLIK'o pareiškimu bei susitarimo protokolu.

Esminiai žodžiai: *Tarptautinių santykių institutas, diplomatai, VLIK, donatorystė.*

Abstract. Thirty years ago, in 1992, the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK) announced that it had ceased its activities. This testified that this Lithuanian organization operating in the West had achieved its main goal – Lithuania's liberation. It formed in 1943 in the Nazi-occupied land, when the idea of restoring an independent state began to be expressed. A year later, the organization, which had grown from anti-national to anti-Soviet, resumed its activities in Western Europe, and a decade later moved across the Atlantic, and for a long time it was burdened with the liberation of the Homeland. Fulfilling its promises, VLIK initially sought to form a Lithuanian government in the diaspora, then reconciled itself to the status of a political factor and became the leader of Lithuania's liberation in the West. At the same time, the organization laid the ideological foundations for the Lithuanian diaspora and outlined the future perspective of Lithuania. At the end of its mission, VLIK became a significant donor in

establishing the Institute of International Relations in Vilnius. The publication introduces the document certifying the latter fact – the statement of VU and VLIK and the protocol of the agreement.

Keywords: *Institute of International Relations, diplomats, VLIK, donation.*

Atsikūręs Vakarų Vokietijoje 1945 m. balandžio 8 d. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK) ten gyvavusios užsienio delegatūros pagrindu iš antinacinės organizacijos virto antisovietine. Antinacinės organizacijos statusą jam teikė pačios steigimo Kaune 1943 m. lapkričio 25 d. aplinkybės. Kaip žinia, tuo metu visas kraštas buvo atsidūręs nacių Vokietijos priklausomybėje, ir pogrindyje būrėsi organizacijos, siekusios tautos išlaisvinimo. Dviejų tokių organizacijų – Tautos tarybos, vienijančios katalikiškosios srovės atstovus, ir Vyriausiojo lietuvių komiteto, atstovaujančio laicistinėms politinėms grupėms, pagrindu ir buvo iškilęs VLIK'as. Jį sudarė seiminėje Lietuvoje (iki 1926 m.) veikusios politinės partijos ir okupuotoje Lietuvoje (1941–1943 m.) susiformavę rezistenciniai sąjūdžiai, kurie organizacijai atsikuriant Vakaruose natūraliai poliarizavosi į du blokus – krikščioniškąjį ir laicistinį. Prie pastarojo šliejosi valstiečiai liaudininkai, socialdemokratai, tautinės sąjungos, nacionalistų partijos, ūkininkų partijos ir Laisvės kovotojų sąjūdžio atstovai, o likusieji (krikščionys demokratai, Darbo federacijos, Lietuvių fronto, Vienybės sąjūdžio bei Ūkininkų sąjungos atstovai) sudarė pirmąjį bloką. Dera pastebėti, kad VLIK'as pagrįstai gali būti laikomas visos lietuvių tautos, o ne jos dalies – išėivijos, politinės valios reiškėju. Tai grindžiama pačia VLIK'o sudėtimi – jame atstovaujama praktiškai visoms (išskyrus komunistus) politinėms srovėms, kurios skleidė diferencijuotas šia prasme lietuvių visuomenės nuotaikas. Kitaip tariant, formavęsi nacių, o po to prisikėlęs sovietų okupacijų akivaizdoje VLIK'as tikroviškai atspindėjo politiškai organizuotą Lietuvos visuomenę, todėl vienareikšmiškai reiškė jos lūkesčius dėl nepriklausomos, demokratinės valstybės atkūrimo.

Lietuvos laisvės bylos kėlimas Vakaruose per visą Tėvynės okupacijos laikotarpį tampa pagrindine pozicija VLIK'o veiklos dienotvarkėje. Tačiau Lietuvos laisvinimo akcijoje, peraugusioje į politinės išėivijos sąjūdį Vakaruose, klostėsi dvilypė situacija, kurią sudarė du pagrindiniai šiame procese iškilę ir aktyviai besireiškiantys veiksniai. Be nelaisvės metais iškilusio minimo VLIK'o, į Lietuvos laisvės bylos kėlimo lyderystę pretendavo ir išaugotos demokratinėse šalyse Nepriklausomos Lietuvos diplomatinės atstovybės. Jos, įkūnijusios valstybės konstitucinį tęstinumo garantą, buvo įvardijamos bendru Lietuvos diplomatinės tarnybos (LDT), kuriai vadovavo Stasys Lozoraitis (vyresnysis), vardu. Taigi abu verti lyderystės veiksniai siekė to paties tikslo, bet veikdami nesuderintai kelė dvišaldystę. Todėl pirmąja aktualija tapo būtinybė taisyti taip besiklostančią padėtį, ir, pasak VLIK'o pirmininko Mykolo Krupavičiaus, tam pagrindas

esąs akivaizdus, nes „ne ambicijos, ne garbės tiems veiksniams buvo darbo akstinas, bet tik Lietuva ir jos laisvė bei gerovė“¹.

VLIK'as, sekdamas kai kurių Europos tautų (prancūzų, danų, lenkų), suformavusių išlaisvinimo komitetus ar vyriausybės egzilyje, pavyzdžiu, diegė mintį turėti analogišką instituciją ir lietuviams. Toks bandymas sukurti vykdomąją instituciją vyko tariantis VLIK'ui su LDT net keliuose pasitarimuose (1946 m. Berne, 1947 m. Paryžiuje, 1951 m. Nicoje ir Reutlingene). Nors į kuriamąją Vykdomąją tarybą (VT) buvo kviečiami ir diplomatai, o vengiant nesutarimų ji įvardyta politine viršūne, bet ne vyriausybe, vis tiek tarp abiejų veiksmų vienybės nepadaugėjo. Jos neatsirado ir šeštajam dešimtmečiui einant į pabaigą, kai VLIK'as atsisakė vyriausybės egzilyje kūrimo, bet išliko okupuotos lietuvių tautos teisėta atstovybe ir pakreipė savo veiklą politinės organizacijos linkme. Rūpindamasis pagrindiniu – Lietuvos bylos kėlimo klausimu, VLIK'as veikė tarptautiniu mastu, o dar platesnį lietuvių tautos siekio propagavimą turėjo užtikrinti įsteigiami VLIK'o biurai tose šalyse, kur nebuvo mūsų diplomatių atstovybių.

Bendradarbiavimo vardan Tėvynės vadavimo gijos tarp VLIK'o ir LDT nenutrūko. Kai buvo minima 1918 m. Vasario 16-osios akto pusė amžiaus, abiejų veiksmų lyderiai (Juozas Kęstutis Valiūnas ir S. Lozoraitis) ta proga pasirašė bendrą memorandumą, skirtą pasaulio šalių vyriausybėms, ir paskelbė 1968-uosius Lietuvos laisvės metais. Tuo tarptautiniu mastu buvo paliudytas neteisėtas Lietuvos prijungimas prie SSRS, o sulaukti atsiliepimai bylojo apie kovos dėl Tėvynės laisvės palaikymą demokratiniam pasaulyje.² Baigiantis septintajam dešimtmečiui, LDT, būdama „viena iš akivaizdžių Lietuvos kontinuiteto apraiškų“, išgyveno senėjimo krizę. Vakarų šalys (JAV, Didžioji Britanija, Prancūzija, Šventasis Sostas) pripažino tik tuos diplomatus, kuriuos akreditavo nepriklausomos Lietuvos vyriausybė. Tai išgyveno ir VLIK'as, kurio tuometinis pirmininkas J. K. Valiūnas kėlė šią problemą JAV Valstybės departamente.³ Taigi, ryšys tarp dviejų pagrindinių Lietuvos išlaisvinimo veiksmų išliko, bet nenoras subordinuotis jas darė veikiančias savarankiškai.

Apskritai VLIK'as dar 1944 m. vasario 16 d. kreipimesi į LDT buvo išreiškęs poziciją, jog esąs „kaipo vienintelė politinė vadovybė Lietuvoje“, todėl nurodymai „yra autoritetingi ir vykdomi“.⁴ Kita vertus, VLIK'as garantavo, kad nesiruošiama siaurinti LDT veiklos bei iniciatyvos. Tuo tarpu LDT, saugodama Lietuvos valstybės konstitucinį tęstinumą, laikėsi pozicijos, kad diplomatai negali būti pavaldūs VLIK'ui.

Dvelktelėjus galimoms Atgimimo nuotaikoms Tėvynėje, VLIK'as 1988 m. lapkričio 13 d. Bostono Seime priėmė deklaraciją, kurioje dar kartą patvirtino ištikimybę įsipareigojimams, skelbiamiems 1944 m. Vasario 16-osios deklaracijoje. Tuo aiškiai

¹ KRUPAVIČIUS, M. Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija. *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1, p. 16.

² VALIŪNAS, J. K. *Tau, Lietuva*. Vilnius, 1996, p. 103.

³ VLIK'o Pro memoria. 1968 m. gruodžio 10 d., LCVA, f.656, ap.2, b. 683, l.327.

⁴ Ponams Lietuvos pasiuntiniams ir konsulams, VLIK'o raštas, 1944 m. vasario 16 d. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 1.

užkirsdamas kelią vykstantiems SSRS pertvarkos sprendimams, kurie teiktų tautai dalines laisves ar suverenitetus, pakartojo nekintamą įsipareigojimą – be kompromisų kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

Sulaukęs 1990 m. kovo 11-osios akto paskelbimo VLIK'as, toliau skleisdamas vienybės dvasią, kreipėsi į lietuvių tautą, į okupuoto krašto politikus, įskaitant ir „tautiniai atgimstančius komunistus“, ir visus pakvietė vieningai įsijungti į galutinį nepriklausomos Lietuvos valstybės įtvirtinimą. Be to, talkindamas diplomatams VLIK'as įsipareigojo įtakoti užsienio valstybes, kad būtų pripažinta atkurta Lietuvos valstybės nepriklausomybė.

Po nepasisekusio Maskvos pučo, kuris suteikė lemiamą impulsą negrąžinamai įtvirtinti Lietuvos nepriklausomybę, 1991 m. rugsėjo 20 d. buvo pasirašytas bendras Respublikos vyriausybės ir VLIK'o protokolas. Jame pareiškama, kad „VLIK'as atsiekė savo pagrindinį tikslą – nepriklausomą demokratinę Lietuvos respubliką“. Todėl jau 1992 m. pavasarį Vilniuje įvyksias simbolinis VLIK'o uždaromasis posėdis. Vertindamas Lietuvos laisvės bylos laimėjimą ir nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, VLIK'o pirmininkas Kazys Bobelis akcentavo, kad „nepaprastai didelis, bekompromisinis lietuvių pasiryžimas, meilė Tėvų kraštui dar kartą įrodė pasauliui, kad mes galime nugalėti sunkiausias kliūtis savo teisėto tikslo atsiekimui“⁵.

Pastarosios VLIK'o skelbiamos deklaracijos bylojo garbingą žodžio, duoto kūrimosi ištakose, tesėjimą. Tose ištakose dar 1944–1945 m. VLIK'o posėdžiuose buvo kalbėta apie Lietuvos valstybės viziją. Ten plačiai diskutuota apie būsimą demokratinę valdžią, valstybės suverenumą, atkūrimą ir gyvavimą tol, kol bus sudaryta laisvos ir nepriklausomos, demokratinės Lietuvos valdžia. Dabar metas atėjo, ir VLIK'as paskutiniame Čikagos Seime priėmė sprendimą iki 1992 m. liepos 1 d. perduoti Lietuvos Respublikos vyriausybei organizacijos archyvą, inventorių ir įstaigą. Atmenant Lietuvos laisvinimo sąjūdžio Vakaruose procesą ir jame vykusias vienybės paieškas, niekaip nenutrūkusį dialogą tarp VLIK'o bei LDT ir pastarajai susidūrus su pamainos problema, atsirado reikšmingas sprendimas. Po baigiamojo Vilniaus Seimo 1992 m. birželio 8 d. buvo pasirašytas Vilniaus universiteto ir VLIK'o pareiškimas bei susitarimo protokolas, suteikęs ne tik idėjinį impulsą, bet ir materialinę paramą, kuriant lietuvių jaunųjų diplomatų, tarptautininkų rengimo instituciją – Tarptautinių santykių institutą. Visas dokumento tekstas (žr. priedą) tvirtintų dviejų Lietuvos valstybių – Nepriklausomos 1918–1940 m. ir 1990 m. atkurtosios jungtį ir tarsi bylotų apie taip siektos tarp VLIK'o ir LDT vienybės paieškų finalą. Be to, šis dokumentas mums liudija apie VLIK'o garbingą donatorystę vardan atgimusios Lietuvos mokslo.

⁵ Į pasaulio lietuvius (atsišaukimas). *ELTOS informacijos* (spec. laida), 1991 m. gruodžio 10 d.

Priedas. VU ir VLIK'o pareiškimas ir susitarimo protokolas. 1992 m. birželio 8 d., Vilnius.

Vilniaus Universiteto ir Vyriausio Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (VLIKo)

PAREIŠKIMAS

Vilniaus Universiteto Rektorius prof. dr. Rolandas Pavilionis ir Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (VLIKo) Pirmininkas dr. Kazys Bobelis 1992 m. kovo 11 d. susitikimo Vilniuje metu aptarė Tarptautinių santykių instituto įsteigimo prie Vilniaus Universiteto klausimus. Šiame susitikime, o vėliau tarpusavio susirašinėjimuose ir pokalbiuose, taip pat Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (VLIKas) valdybos 1992 m. kovo 28 d. posėdžio diskusijoje buvo patvirtinta didelė Tarptautinių santykių įkūrimo reikšmė demokratiniam Lietuvos vystymuisi.

Vilniaus Universitetas ir Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas (VLIKas) yra bendros nuomonės, kad:

1. Tarptautinių santykių instituto įkūrimas padėtų geriau atstovauti Lietuvos interesus tarptautiniuose reikaluose.
2. Tarptautinių santykių institutas, rengdamas aukštos kvalifikacijos politinių ir tarptautinių mokslų specialistus bei diplomatus, užpildytų Lietuvoje susidariusį šių specialistų trūkumą ir tuo įneštų didelį įnašą į Lietuvos politiką, kultūrą ir ekonomiką.
3. Tarptautinių santykių institutas, plėsdamas bendradarbiavimo ryšius su užsienio politikais ir akademinės visuomenės atstovais, padėtų Lietuvai aktyviau dalyvauti tarptautiniame gyvenime.
4. Tarptautinių santykių institutas, organizuodamas įvairius tarptautinius renginius aktualiais politikos, kultūros ir ekonomikos klausimais, padidintų Lietuvos ir Vilniaus Universiteto tarptautinį autoritetą.
5. Tarptautinių santykių institutas, darbą pradėjęs kaip diplomuotų specialistų rengimo institucija, ateityje, sąlygoms ir finansams leidžiant, galėtų veiklą išplėsti iki mokslų daktarų programų lygio studijų.

Šie ir daugelis kitų motyvų paskatino Vilniaus Universitetą ir Vyriausią Lietuvos Išlaisvinimo Komitetą (VLIKas) susitarti dėl bendrų pastangų Tarptautinių santykių instituto kūrimo darbuose ir sudaryti šį protokolą:

PROTOKOLAS

1. Vilniaus Universiteto Taryba ir Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas (VLIKas) susitaria vieningomis pastangomis ir visomis turimomis galimybėmis remti Vilniaus Universiteto Tarptautinių santykių instituto kūrimą ir tolimesnį jo darbą.

2. Vilniaus Universitetas atliks visus organizacinius darbus taip, kad akademinė Tarptautinių santykių veikla, įskaitant studentų ir klausytojų studijas, prasidėtų nuo 1992/93 mokslo metų pradžios. Vilniaus Universitetas ir Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas (VLIKas) oficialiai ir iškilmingai Tarptautinių santykių instituto pirmuosius mokslo metus atidarys 1992 m. rugsėjo mėn.

3. Vilniaus Universitetas, siekdamas įamžinti Vyriausio Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (VLIKo) tarptautinę veiklą Lietuvos okupacijos metais, leidusią Lietuvai greičiau atgauti nepriklausomybę ir valstybės tarptautinį pripažinimą:

3.1. Suteiks Vyriausiam Lietuvos Išlaisvinimo Komitetui (VLIKui) Vilniaus Universiteto donatoriaus vardą ir VLIKo vardu pavadins Tarptautinių santykių instituto Biblioteką ir reprezentacinę Tarptautinių santykių instituto auditoriją.

3.2. Tarptautinių santykių instituto padalinyje, nagrinėsiančiame Lietuvos tarptautinių santykių istoriją ir organizuosiančiame šio kurso dėstymą, įrengs Vyriausiam Lietuvos Išlaisvinimo Komitetui (VLIKui) skirtą ekspoziciją. VLIKas įsipareigoja perduoti Vilniaus Universiteto Tarptautinių santykių institutui VLIKo Archyvą.

3.3. Mokslinėje Tarptautinių santykių veikloje skatins Vyriausio Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (VLIKo) istorinių išteklių, veiklos ir vaidmens tyrinėjimą.

3.4. Akademinų švenčių metu kartu su Tarptautinių santykių instituto profesūra, studentais ir klausytojais paminės ir pagerbs Vyriausio Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (VLIKo) ir jo veikėjų vardus.

4. Vilniaus Universiteto Rektorius Tarptautinių santykių instituto kūrimo laikotarpiu tarsis ir informuos Vyriausio Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (VLIKo) Pirmininką apie instituto struktūrą, mokymo planus, studentų ir klausytojų priėmimo tvarką ir pirmąją instituto vadovybės sudėtį.

5. Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas (VLIKas) Tarptautinių santykių instituto kūrimui skiria \$100.000 (vieną šimtą tūkstančių dolerių), o Instituto veiklai plečiantis numato papildomą finansinę paramą. Paskirtoji ir papildoma pinigų suma įnešama į šią Vilniaus Universiteto sąskaitą Frankfurto prie Maino banke Vokietijoje:

DEUTSCHE BANK
Frankfurt am Main
Konto Nr. 2416915
BLZ 50070010

6. Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas (VLIKas) stengsis gauti JAV ir kitose šalyse gyvenančių asmenų paramą Tarptautinių santykių institutui.

7. Vilniaus Universitetui pageidaujant, Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo komitetas (VLIKas) ieškos galimybių apmokėti žinomų užsienio politikos ir tarptautinių santykių profesorių, atvykstančių į Tarptautinių santykių institutą, kelionės išlaidas.

8. VLIKui savo veiklą užbaigus, visus tolimesnius jo įsipareigojimus vykdys Tautos fondas.

Pasirašyta Vilniuje 1992 m. birželio 8 d.

Vilniaus Universiteto Rektorius

Prof. dr. Rolandas Pavilionis,

Prof. dr. Benediktas Juodka,

Doc. Zenonas Namavičius,

Vyriausio Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto (VLIKo) Pirmininkas

Dr. Kazys Bobelis,

Dr. Domas Krivickas,

Dr. Algirdas Budreckis,

Vytautas Jokūbaitis

Dr. Leonas Kriaučeliūnas

Šaltiniai

1. Į pasaulio lietuvius (atsišaukimas). *ELTOS informacijos* (spec. laida), 1991 m. gruodžio 10 d.
2. KRUPAVIČIUS, M. Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija. *Tėvynės sargas*, 1964, Nr. 1.
3. VALIŪNAS, J. K. *Tau, Lietuva*. Vilnius, 1996.
4. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (LCVA), fondas 648, 656.
5. Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto archyvas.

VLIK, donation for the development of LDT and the Institute of International Relations

Dr. Juozas Banionis

Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Didžioji g. 17, LT-01128 Vilnius
E-mail juozas.banionis@genocid.lt

Summary

Thirty years ago, in 1992, the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK) announced that it had ceased its activities. This testified that this Lithuanian organization operating in the West had achieved its main goal – Lithuania's liberation. It had formed in 1943 in the Nazi-occupied land, when the idea of restoring an independent state began to be expressed. A year later, the organization, which had grown from anti-national to anti-Soviet, resumed its activities in Western Europe, and a decade later moved across the Atlantic, and for a long time it was burdened with the liberation of the Homeland. Fulfilling its promises, VLIK initially sought to form a Lithuanian government in the diaspora, then reconciled itself to the status of a political factor and became the leader of Lithuania's liberation in the West. At the same time, the organization laid the ideological foundations for the Lithuanian diaspora and outlined the future perspective of Lithuania. At the end of its mission, VLIK became a significant donor in establishing the Institute of International Relations in Vilnius. The publication introduces the document certifying the latter fact – the statement of VU and VLIK and the protocol of the agreement.

The document noted that TTI, which was to start its activities in the 1992/93 academic year, would not only become an institution for the training of graduates and doctors of science, but would also help to better represent the interests of the Lithuanian state in international affairs. VLIK allocated one hundred thousand US dollars for the development of TSI alone, and the future institution promised to name the library and representative audience on behalf of VLIK and to create an exposition for VLIK.

Gauta / Received 2022 03 30
Priimta / Accepted 2022 06 19